

ЗАСІБ ЯК ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИЧНА КАТЕГОРІЯ

Андрій ГІРНЯК,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
РВНЗ “Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)

СорупгідН* © 2007

*У статті з психолого-педагогічних позицій розглядається категорія “засобу” як інтегруючої ланки у тріаді “мета - засіб - результат” і шляхом теоретико-методологічного аналізу розмежовуються похідні поняття “знаряддя”, “інструмент”, “механізм”.**

Згідно з еволюційною теорією Ч. Дарвіна саме палиця як засіб праці перетворила мавпу в людину. Отож історія розвитку цивілізації матеріалізується у засобах праці (інструментах) - від кам'яної сокири до писемності, мовленнєвої комунікації і науки [5, с. 4]. Сьогодні у педагогіці, психології та інших науках гуманітарного спрямування часто оперують поняттями *засіб, спосіб, метод, інструмент* та ін. Однак дослідниками рідко рефлексується відмінність між цими дефініціями. Інколи вони використовуються як синонімічні, або ситуативно підміняють один одного. Інструментом й водночас засобом можуть бути слово, рука, скальпель, книжка, гроші, знання, наука, психіка і навіть інша людина. Така термінологічна невизначеність не дає змоги адекватно оперувати цими поняттями як специфічним мисленнєвим інструментарієм. Однак саме *засоби навчання* є центральним інтегруючим компонентом багатьох систем [4] (рис. 1).

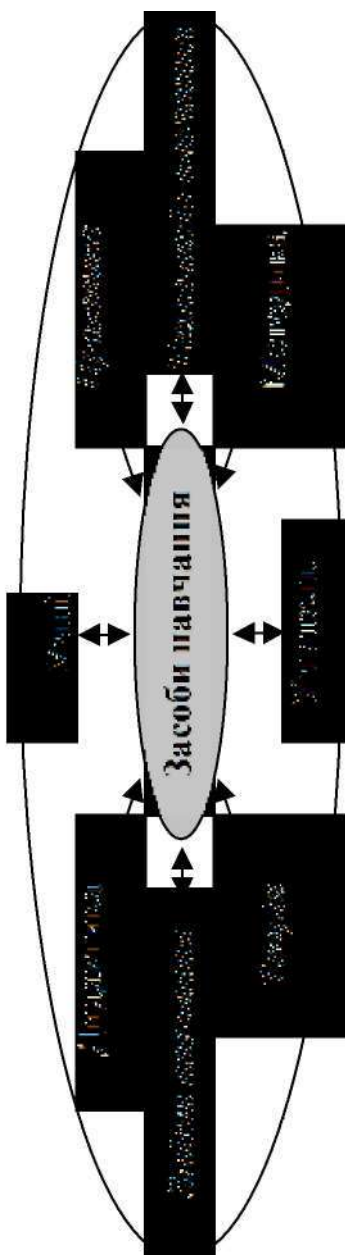
За В.М. Мадзігоном, сьогодні соціально-економічне зростання і науково-технічний прогрес першочергово характеризуються рівнем розвитку засобів виробництва. Дидактичний взаємозв'язок людини і знарядь праці сприяє розвитку обох взаємодіючих елементів, тобто як техніки і технології, так і загальнотрудових функцій, навичок і здібностей особистості [5, с. 115, 122].

Визначення основних дефініцій. Аналізуючи різноманітні визначення із даної проблематики, котрі подані у тлумачних словниках, доходимо висновку, що *засіб* можна розглядати як *те, що необхідне для здійснення чого-небудь, для якоїсь діяльності* [2, с. 326]. Конкретизоване поняття *засобу* розкривається як

* Дослідження здійснене в межах планової науково-дослідної теми: “Багатоаспектність систем психологічного пізнання” кафедри психології РВНЗ „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта) на 2008–2012 роки.



НАВЧАННЯ ЯК КАТЕГОРІЯ



матеріальний, матеріалізований або ідеальний предмет (явище або процес), котрим послуговуються живі істоти у ході власної *життєдіяльності* (рис. 2).

Більш вузке поняття - *засоби виробництва*, які можна трактувати як сукупність *знарядь праці, предметів праці* (сировини) і *способів* її здійснення, що їх використовує людина у процесі виробництва матеріальних і нематеріальних благ [6, с. 652; 7, с. 467].

Знаряддями будемо вважати *природні* підручні *засоби*, за допомогою котрих люди або тварини впливають на предмети (об'єкти) діяння, видозмінюючи їх відповідно до своїх *потреб*. Їхнє використання характеризується *ситуативністю, коротко-строковістю* і відсутністю стійких зв'язків між ситуацією, сировиною і засобом.

Пристосування - частково перетворене, оброблене (*окультурене*) знаряддя, пристосоване для досягнення навіть частково віддаленої у часі мети. Пристосування, як і знаряддя, характеризуються *поліфункціональністю*. Вони розподіляються на *внутрішні* (конформізм, адаптація) і *зовнішні* (окультурене знаряддя чи середовище відповідно до власних потреб).

Інструментом є специфічне пристосування, за яким *закріплена* його *функція* - вираження певних трудових операцій. Як і будь-який засіб, він призначений для перетворення матеріалу із заданого стану в бажаний, однак характеризується високою *адекватністю* до виконання конкретного завдання.

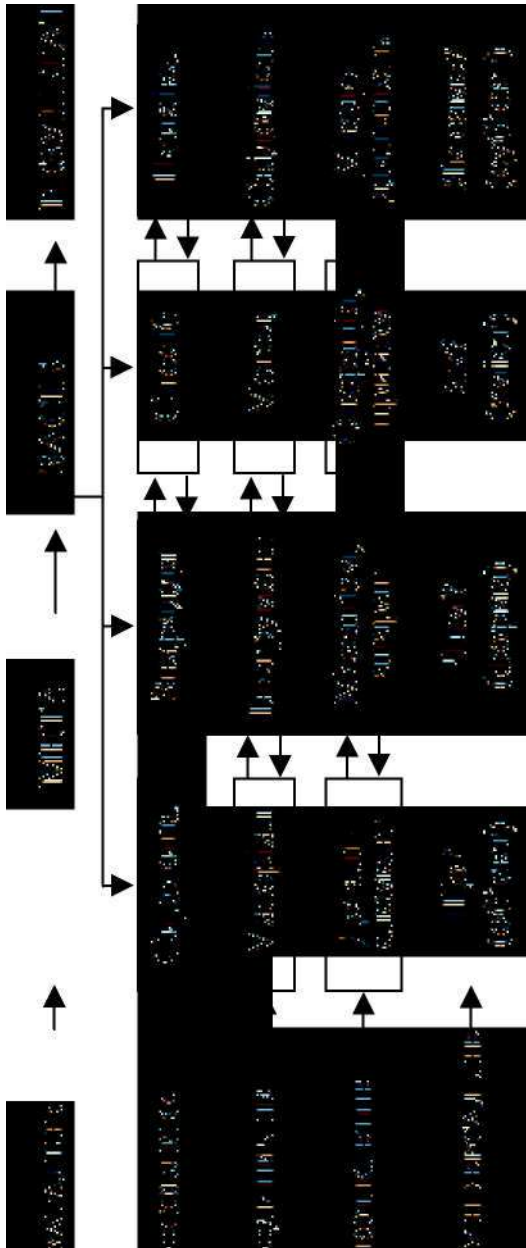
Механізм - система вузькоспеціалізованих інструментів, оперування якою передбачає значний розподіл праці, а відтак вимагає від профільного фахівця високої компетентності і майстерності її застосування. Водночас саме вона потенційно забезпечує найвищу *продуктивність* праці.

Спосіб - певна дія, прийом або система прийомів, яка дає змогу зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [2, с. 1179].

Проілюструємо на прикладах адекватне вживання аналізованих понять. Виберемо з цією метою один із найпростіших *засобів* - палицю (як засіб полювання). *Сировиною* для палиці є гілка; палиця, використана для маскування западні або розведення вогнища, стає *матеріалом*; палиця застосована як зброя набуває рис *знаряддя*; головні *способи* задіяння цього знаряддя - метання, вдарання; загострена (окультурена) палиця-спис стає *пристосуванням*, а палиця-спис із крем'яним наконечником перетворюється в *інструмент*; найпростішим *механізмом* у даному разі є лук і стріла. Водночас у цьому контексті доречно розписати й інші важливі у полюванні засоби - *мовлення, мисливські навички, одноплемінники-загоничі, власна рука, око, психіка тощо*.

Психіка, як відомо, - властивість складноорганізованих живих організмів. Вона виникає із *життя* й утворює тільки один із його моментів. З огляду на прийняту систему категорій, *психіка* може розглядатися як *засіб* пізнання і пристосування до середовища і водночас як своєрідний *спосіб* самовідображення світу.

Межа між нижчими і вищими психічними функціями пролягає не по лінії знаряддєвості й опосередкованості, а по лінії діяльності і свідомості. Психічна функція, у кращому випадку, - продукт предметної діяльності. Вона також й



умова останньої, оскільки, якщо діяльність не містить у собі внутрішніх, так або інакше усвідомлених регуляторів (потреб, мотивів, установок, цінностей), то не заслуговує свого найменування. А вища психічна функція - продукт свідомості, точніше діяльності свідомості. За Л.С. Виготським, саме *свідомість* - головна умова і засіб оволодіння собою: усвідомити - означає значним чином оволодіти. Причому складовими людської свідомості як єдиного цілого є *мислення* та *афект* [1, с. 518].

Доречно буде згадати й таке суб'єктивно-ідеалістичне вчення американського філософа Джона Дьйої (1859-1952) як *інструменталізм* (англ. - *Instrumentalism*), згідно з яким *свідомість* є одним із інструментів пристосування організму до середовища, яке постійно змінюється. Абсолютизуючи суб'єктивний момент людської практики, інструменталізм вважає образи, поняття, наукові теорії не відображенням об'єктивного світу, а інструментами доцільного пристосування до середовища [6, с. 710].

На ці ідеї Дьйої спирався Л.С. Виготський при розробленні своєї концепції *знаків* як засобів психічної діяльності [1, с. 202], котрі є конкретною, універсальною формою опосередкування натурального і культурного, зовнішнього і внутрішнього, суб'єктивного і об'єктивного та соціальних відносин людей [3, с. 9, 11]. Йому також належить сама ідея розвивального навчання, згідно з якою дитина не може самостійно відкрити і освоїти не тільки систему наукових понять, а й будь-яке культурне знаряддя. Тому розвиток дитячої психіки зумовлений взаємодією з дорослим, який відкриває дитині правила вживання різноманітних знарядь, розкриває значення знаків і способів руху в системі наукових понять [3, с. 12].

Отож у даній статті нами здійснена спроба *категоризації* системи засобів як найбільш загальних культурно-освітньо-психологічних понять. За А.В. Фурманом, ця мисленнєва процедура полягає в обґрунтуванні найбільш загальних понять і є найвищим (межовим) результатом абстрагування від предметів та їх особливих ознак [8, с. 6]. Наступним етапом дослідження даної проблематики буде *типологізація* засобового забезпечення за кількома критеріями: основними видами людської діяльності (гра, навчання, праця), науковими підходами (структуралістський, функціональний, діяльнісний, бігевіористичний, біологічний, когнітивний, психоаналітичний, гуманістичний, соціально-психологічний, психокультурний) тощо.

1. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко, - СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. - 672 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. - К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003. - 1440 с.

3. *Виготський Л.С.* Психологія. - М.: ЕКСМО-Пресс, 2002. - 1008 с.

4. *Прняк А.Н.* Психологічне обґрунтування змісту і структури модульно-розвивального підручника для середньої загальноосвітньої школи: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. - Тернопіль, 2007. - 289 с.

5. *Мадзигон В.Н.* Продуктивная педагогика. Политехнические основы соединения обучения с производительным трудом: Монография. - К.: Вересень, 2004. - 324 с.

6. Український Радянський Енциклопедичний Словник: В 3-х т. / Редкол.: А.В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. - 2-ге вид. - К.: Голов. ред. УРЕ, 1986 - Т.1. - 752 с.

7. УСЕ. Універсальний словник енциклопедія / Гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович. - 3-те вид., перероб., доп. - К.: Всеуито, Новий друк, 2003. - 1414 с.

8. *Фурман А.В.* Принцип "чотирьох К" у контексті професійного методологування // Вітакультурний млин. - 2007. - Модуль 5. - С. 4-14.

Надійшла до редакції 19.12.2007.